

ВПЛИВ АКТИВ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

У роботах, присвячених процесуальним аспектам міжнародної співпраці у галузі кримінального судочинства, аналізуються переважно питання, пов'язані з видачею правопорушників, взаємною правовою допомогою, передачею засуджених осіб, виконанням вироків іноземних судів, а поза увагою залишається значення для вітчизняного кримінального процесу діяльності так званих міжнародних судових установ. Це питання не знайшло свого висвітлення навіть у роботах О. П. Бастрикіна [1], В. М. Волженкіної [2], спеціально присвячених взаємодії міжнародного і кримінально-процесуального права. А враховуючи, що в деяких працях сучасних процесуалістів та міжнародників з'явилось обґрунтування позиції про формування нової галузі міжнародного права — міжнародного кримінально-процесуального права (О. І. Виноградова) [3, 5, 13], бачиться що проблема впливу активів міжнародних судових установ на національне процесуальне законодавство вийшла на якісно новий рівень, що свідчить про актуальність обраної теми.

У зв'язку з цим, перед цією статтею поставлено завдання дослідити поняття міжнародних судових установ та їх види, систематизувати акти, що можуть прийматися вказаними міжнародними організаціями, та виявити структурно-функціональні зв'язки їх судової практики з національним кримінально-процесуальним правом.

У літературі відсутня єдність підходів щодо найменування міжнародних організацій, що володіють судовими повноваженнями (так зустрічаються назви «міжнародні судові установи», «міжнародні органи правосуддя» [4, 4], «міжнародні юрисдикційні органи» [5, 31]), незважаючи на те, що в законодавстві України дано визначення іноземного (міжнародного) юрисдикційного органу. Так, відповідно до п. 1 Порядку здійснення захисту прав та інтересів України під час розгляду справ у закордонних юрисдикційних органах, затвердженого Указом Президента України № 0581 від 25.06.2002 р. [6], «закордонний юрисдикційний орган — це міжнародний судовий, міжнародний арбітражний орган, згода на здійснення юрисдикції яким щодо України надана відповідно до укладеного належним чином міжнародного договору України або в інший спосіб згідно із законами України, а також судовий, арбітражний орган іноземної держави».

Разом із тим, вважаємо іменування їх міжнародними юрисдикційними органами невдалим, що зумовлено семантикою терміна «юрисдикція».

Вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство не знає поняття «юрисдикція», незважаючи на те, що Конституція України в ст. 124 передбачає, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а також говорить про суди загальної юрисдикції.

У міжнародному праві інститут юрисдикції (від лат. *jurisdictio* — «право» + «говорю», «судочинство») пояснюють як визначену державою можливість і допустимість очікувати і вимагати здійснення своїх правових велінь (приписів та заборон) і забезпечувати їх здійснення [7, 147]. Зважаючи на неоднорідність указаних повноважень держави виділяють наступні три їх основні функціональні групи: «...а) повноваження ухвалювати закони відносно осіб, речей або подій, про які йдеться (законодавча юрисдикція); б) повноваження судів та інших юрисдикційних органів держави заслуховувати справи, що стосуються осіб, майна або подій, про які йдеться (судова юрисдикція); в) повноваження на фізичне втручання, здійснюване виконавчими органами, щодо осіб або майна, про які йдеться (виконавча юрисдикція)» [8, 163].

У вітчизняній теорії держави і права поняття «юрисдикція» визначається більш вузько, як установа законом або іншим нормативно-правовим актом сукупність правових повноважень відповідних державних органів вирішувати правові суперечки і справи про правопорушення, а також оцінювати дії особи або іншого суб'єкта права з точки зору їх правомірності, застосовувати юридичні санкції до правопорушників [9, 504].

Отже, під міжнародним юрисдикційним органом слід уважати не лише власне міжнародні судові установи, але й будь-які міжнародні організації, які вправі встановлювати правові норми, наприклад Організацію Об'єднаних Націй, а тому правильним є вживання терміна «міжнародні судові установи».

Викладене дозволяє визначити міжнародні судові установи як міжнародні організації або їх органи, уповноважені відповідно до норм міжнародного права розглядати та вирішувати судові спори про дотримання державами або окремими особами (фізичними чи юридичними) вимог міжнародно-правових норм.

Від міжнародних судових установ слід відрізнити інші міжнародні організації, які також можуть виступати як суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності (Міжнародна організація кримінальної поліції (так, відповідно до ст. ст. 663, 664 проекту КПК України [10], Інтерпол, в тому числі його Національне центральне бюро в Україні, розглядається як суб'єкт процесу екстрадиції), Європейське поліцейське відомство, але не виконують функції правосуддя.

Систематизація міжнародних судових установ (надалі — МСУ) дозволяє їх класифікувати за сферою дії як МСУ загальної дії (наприклад, Міжнародний Суд ООН, Європейський суд з прав людини, що діє на підставі Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.), так і спеціалізовані в галузі кримінальної юстиції МСУ (наприклад, Міжнародний кримінальний суд, що діє на підставі Римського Статуту 1998 р., Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії, що діє на підставі резолюцій РБ ООН 808 і 827 та затвердженого останньою 25 травня 1993 р. Статуту, Міжнародний трибунал по Руанді, створений на підставі резолюції РБ ООН 955 від 8 листопада 1994 р., Спеціальний Суд по Сьєрра-Ліоне, що діє на підставі угоди, укладеної між ООН і урядом Сьєрра-Ліоне 16 січня 2002 р. про

створення Спеціального Суду по Сьєрра-Ліоне для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили тяжкі злочини під час громадянської війни).

Дослідження актів, що приймалися і загальними, і спеціалізованими МСУ, дозволяє зробити висновок про те, що вказані акти за правовою природою можна класифікувати на два види: нормативно-правові акти МСУ (найбільш поширеними є Правила процедури і доказування, які зазвичай розробляють та затверджують самі судді МСУ) і індивідуальні рішення у справах, що розглядалися МСУ [11].

Так, відповідно до п. d ст. 26 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. до повноважень Пленарного засідання Європейського Суду з прав людини входить затвердження Регламенту Суду, який в принципі є процедурним кодексом Суду (особливо в Розділі II) [12]. Положення таких «процедурних кодексів» МСУ можуть розглядатися державами як орієнтири у розвитку національного процесуального законодавства, особливо враховуючи, що фактично вказані акти є уніфікованими моделями національних систем судочинства.

Серед індивідуальних рішень слід окремо виділити рішення, що містять так звані прецеденти (застосування цього терміна є умовним, у зв'язку з тим, що МСУ, як правило, не створюють абсолютно нові норми, а здійснюють тлумачення міжнародних договорів, відповідно до яких вони створені [13]). При цьому прецеденти, що мають значення для національного кримінально-процесуального права, можуть міститися не лише в рішеннях спеціалізованих МСУ, але й у рішеннях загальних МСУ.

Так ще в 1927 р. у рішенні по справі «Лотосу» Постійна палата міжнародного правосуддя зазначила, що «основним обмеженням, що накладається міжнародним правом на держави, є виключення здійснення його прерогатив у будь-якій формі на території іншої держави за умови відсутності норми, яка дозволяє зворотне. У цьому розумінні юрисдикція, без сумніву, має територіальний характер... Якщо справедливо, що принцип територіальності в кримінальному праві покладено в основу законодавства всіх країн, в рівній мірі справедливо і те, що всі або майже всі законодавчі системи поширюють свою дію на правопорушення, учинені за межами території даної країни; це залежить і від систем, що склалися в різних державах. Таким чином, територіальність кримінального права не є абсолютним принципом міжнародного права...» [14, 6].

Зобов'язання країн — членів ЄС впроваджувати законодавство ЄС у разі необхідності також засобами кримінального права було вперше затверджено Судом ЄС у 1989 році у рішенні, відомому як «Грецька кукурудзяна справа» («*Greek maize case*»). «Суд ЄС підкреслив зобов'язання країн — членів ЄС забезпечити зокрема, що порушення законодавства Співтовариства караються за умов, процедурних та існуючих, які є аналогічними до тих, які застосовуються до порушень національного права того ж походження і які, у будь-якому випадку, роблять покарання ефективним, відповідним та переконливим. Національні органи влади повинні діяти стосовно порушень законів Співтовариства з такою самою старанністю, яку вони докладають для забезпечення впровадження відповідних національних законів» [15, 27–28].

Прецеденти, що містяться в рішеннях спеціалізованих МСУ, можуть бути як прямої дії (наприклад, якщо це рішення Європейського Суду з прав людини у справі проти України конкретизує положення Конвенції в аспекті національного процесуального законодавства або практики його застосування), так і такі, що потребують подальшої імплементації (якщо це рішення констатує лише невідповідність національного законодавства вимогам міжнародного права).

Так Україна, приєднавшись до Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., визнала обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [16]. У зв'язку з цим, прецеденти, що містяться в рішеннях проти України, підлягають безпосередньому застосуванню судами України при вирішенні аналогічних справ (наприклад, критерії розумності строку судового розгляду кримінальної справи). Однак якщо в рішенні Європейського Суду з прав людини констатується лише невідповідність національного законодавства вимогам Конвенції та не вказується конкретна модель вирішення спірного питання, це рішення повинно бути належним чином імplementовано в національному законодавстві України шляхом внесення відповідних змін і доповнень до КПК України.

Для ілюстрації впливу рішення Європейського Суду з прав людини на вітчизняне процесуальне інтерес представляє рішення у справі «Меріт проти України», в якому було визнано порушення Україною ст. 6 § 1 та ст. 13 Конвенції про захист прав людини й основних свобод та призначено відшкодування заявнику моральної шкоди у розмірі 2500 євро.

Справа ґрунтується на заяві (№ 66561/01) проти України, що була подана до Суду Семом Мерітом (далі — заявником), громадянином Ізраїлю, який володіє 99 відсотками частки компанії СП «Джейсон Індастріз» (далі — JDE), зареєстрованої в Україні.

27 вересня 1997 р. Вадул-Сиретська митниця Державної митної служби України провела митну перевірку товарів, які містять у собі кофеїн та поставляються СП «Джейсон Індастріз» (компанією володіє заявник) як внесок до статутного фонду акціонерної компанії, JDE. Митна перевірка показала, що вантажна митна декларація була заповнена представниками JDE на підставі фальшивих документів. 29 вересня 1997 р. Вадул-Сиретська митниця Державної митної служби порушила кримінальне розслідування за фактом учинення таких злочинів, як контрабанда та шахрайство.

У цій справі заявник притягувався як обвинувачений, тривалий час знаходився під вартою, згодом запобіжний захід було змінено на підписку про невиїзд, яка наприкінці була замінена на його зобов'язання про явку. Заявник протягом 1999–2000 рр. неодноразово звертався до суду від власного імені і від імені JDE із заявою про зняття арешту з активів останньої, про завершення його кримінального переслідування. Так у травні 2000 р. заявник порушив провадження проти обвинувачення, вимагаючи завершення кримінального розслідування стосовно нього. 2 червня 2000 р. районний суд відхилив його скаргу як таку, що не підпадає під юрисдикцію суду згідно зі статтями 248-3 ЦПК

України 1963 р. та 234 КПК України. Зокрема, це зумовлено тим, що заявник не скористався особливою процедурою подання скарги на постанови слідчого, винесені в ході досудового слідства. У зв'язку з тим, що інші скарги подавалися ним у межах цивільного судочинства, вони також залишалися без розгляду судом за формальними підставами.

20 липня 2000 р. кримінальне розслідування було припинено у зв'язку з недостатністю доказів, але 19 вересня 2000 р. заступник прокурора скасував указане у зв'язку з невиконанням слідчим вказівок районного суду, які були надані в постанові суду від 29 червня 1998 р. про повернення справи на додаткове розслідування у зв'язку з його неповнотою, і прокуратура знову направила справу на додаткове розслідування. 7 грудня 2000 р. прокуратура поінформувала заявника, що кримінальне розслідування щодо нього досі триває.

Заявник стверджував, що порушення його права полягає в нерозумному строку провадження у кримінальній справі і неможливості оскарження такої тривалості.

Насамперед, Європейський суд звернув на нікчемність твердження Уряду про те, що призупинення провадження у справі не мало негативного впливу на права заявника, оскільки він мав змогу вільно пересуватися та обирати місце проживання і був зобов'язаний лише з'являтися за викликом до суду чи органів слідства, тому що заявник до цього часу перебуває в стані непевності про долю кримінального провадження проти нього.

У зв'язку з цим, можна зробити висновок про формулювання Європейським судом першого правила у цій справі, відповідно до якого притягнення особи як обвинуваченого навіть за умови відібрання від нього лише зобов'язання про явку здійснює негативний вплив на права цієї, який, зокрема, проявляється у стані непевності особи про долю кримінальної справи щодо неї.

На заперечення Уряду України, що заявник міг оскаржити тривалість строку провадження до прокурора або в суд в порядку ст. 248-3 ЦПК України 1963 р., Європейський суд вказав, що подання скарг до прокурора вищого рівня не може розглядатися як «ефективний» та «доступний» засіб захисту права, оскільки статус прокурора за національним законодавством та його участь у кримінальному провадженні проти заявника не надають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника. Щодо використання оскарження дій і рішень слідчого в порядку ст. 248-3 ЦПК України 1963 р. Європейський суд зазначив, що хоча заявник дійсно не подав цивільного позову про відшкодування збитків, завданих затягуванням розслідування у цій справі, Уряд не проілюстрував, як використання цих заходів виправить затримку у розгляді справи.

Таким чином заявник повинен був використати засіб, передбачений ст. 234 КПК України, щодо якого Європейський суд зазначив, що цей засіб міг бути використаний з 29 червня 2001 р. лише у попередньому засіданні суду чи при розгляді справи по суті. Однак Європейський суд дійшов висновку, що цей засіб не відповідає вимогам ст. 35 §1 з питань доступності, оскільки вказані скарги на тривалість розслідування можуть подаватися лише після закінчення самого розслідування, і не було надано жодної можливості оскарження таких

дій у процесі розслідування. Щодо змін, внесених до ст. 234 КПК України, які надають заявнику право подати скаргу на дії слідчого чи прокурора щодо ходу проведення розслідування, Суд вважає, що навіть якщо такі заходи існують лише теоретично з 30 січня 2003 р., Уряд не надав жодного прикладу їх практичного застосування. Більше того, закон не зазначає, чи є ст. 234 КПК заходом захисту у випадках затягування розслідування у кримінальних справах і яке відшкодування передбачене для заявника у випадку доведення, що тривалість розслідування порушила вимогу «розумності».

Таким чином Європейським судом було констатовано відсутність в Україні ефективного засобу оскарження тривалості досудового розслідування кримінальної справи особами, які притягуються до кримінальної відповідальності. Указаний висновок для національних судів прецедентного значення не має, на відміну від його значення для самого Європейського суду, на який він може посилається при розгляді нових заяв щодо аналогічних ситуацій.

Насамкінець заявник скаржився, що в Україні немає ефективних засобів правового захисту, які могли б бути використані для отримання відшкодування за надмірну тривалість кримінального провадження, у зв'язку з чим він посилався на ст. 13 Конвенції, яка гарантує ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі в разі порушення положень ст. 6 §1 щодо розгляду справи упродовж розумного строку. Відповідно до практики Суду засіб є «ефективним», якщо він може бути використаний або для прискорення винесення судом рішення у справі, або для забезпечення заявника відповідним відшкодуванням за затримку, яка вже допущена, тому Європейський суд дійшов висновку, що в цій справі було порушено ст. 13 Конвенції через відсутність у внутрішньому законодавстві ефективного і доступного засобу правового захисту щодо скарги заявника стосовно тривалості розгляду кримінальної справи [17].

За таких обставин Європейський Суд дійшов висновку, що ним не було чітко встановлено, що звернення до запропонованих Урядом засобів захисту могло забезпечити заявнику відшкодування з огляду на його скарги щодо тривалості провадження у цій справі.

Викладене дозволяє зробити такі висновки.

1. Рішення міжнародних судових установ залежно від правових приписів слід поділяти на індивідуально-розпорядчі рішення та рішення прецедентного характеру. Для України у сфері кримінального судочинства мають (або потенційно можуть мати) значення рішення таких міжнародних судових установ: Міжнародного Суду ООН, Європейського Суду з прав людини, а зі вступом до ЄС — Суду ЄС.

2. Виключне провадження щодо перегляду справи у зв'язку з неправильним застосуванням кримінально-процесуального закону або кримінального закону має бути доповнено такою підставою, як наявність рішення міжнародної судової установи, яким визнається порушення Україною (зокрема її правоохоронними або судовими органами) міжнародно-правових зобов'язань (наприклад, у сфері охорони прав людини) при розгляді кримінальної справи.

Крім того, пропонується доповнити КПК України положенням про можливість оскарження до суду рішення про зупинення провадження у справі (як обвинуваченим, підсудним, так і потерпілим, цивільним позивачем і відповідачем), а також строку досудового провадження у справі.

Література

1. *Бастрыкин А. И.* Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — 136 с.
2. *Волженкина В. М.* Нормы международного права в российском уголовном процессе / Санкт-Петербург. юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — 359 с.
3. *Виноградова О. І.* Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 2000. — 22 с.
4. *Бондарев И. М.* Система международных судебных учреждений: Учеб. пособие. — М.: Юр-книга, 2004. — 288 с.
5. *Пашковський М. І.* Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: Дис... канд. юрид. наук. — О., 2003. — 243 с.
6. *Офіційний вісник України.* — 2002. — № 26. — Ст. 1231.
7. *Черниченко С. В.* Теория международного права: В 2 т. Т. 1. Современные теоретические проблемы. — М.: НИМП, 1999. — 336 с.
8. *Маланчук П.* Вступ до міжнародного права за Ейххерстом: Пер. з англ. — Х.: Кодекс, 2000. — 592 с.
9. *Тихожирова Л. В., Тихожиров М. Ю.* Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. — М., 1998. — 526 с.
10. *Проект Кримінально-процесуального кодексу України, зареєстрований у Верховній Раді України, ресстр. № 3456-д.* — К., 2005.
11. *Месяев А. Б.* Международные суды и проблема смертной казни // Международное право. — 2001. — № 4. — С. 344–365.
12. *Регламент Суду у ред. від 7.11.2003 р.* // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. — К., 2003. — С. 191–233.
13. *Мармазов В.* Принцип stare decisis та динамічність практики Європейського суду з прав людини // Право України. — 2003. — № 2.
14. *ООН А/CN.4/435/Add.1.*
15. *Карклас С., Пашковський М. І.* Кримінальне право СС: Пачв. посіб. — О., 2004. — 162 с.
16. *Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України № 0475 від 17.07.1997 р.* // Відомості Верховної Ради. — 1997. — № 40. — Ст. 263.
17. *Рішення щодо суті у справі «Меріт проти України» (заява № 66561/01) від 30 березня 2004 р.* // www.minjust.gov.ua.

УДК 343.163

Ю. О. Фідря

ЗАВДАННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРОКУРОРА НА КОНТРОЛЬНИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

В умовах побудови демократичної, правової Української держави реформування прокуратури як однієї з найважливіших гарантів законності є одним із першочергових завдань державно-правової реформи. Безумовно, найважливішою проблемою, що стоїть перед практиками та теоретиками прокурорського нагляду, є прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» (далі — За-